УДК 821.162.1-3 А. Кусьневич

Марія МАЦЬКОВИЧ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПАМ'ЯТЬ ТА НАРАЦІЯ У ПРОЗІ АНДЖЕЯ КУСЬНЕВИЧА

У статті розкрито своєрідність прози Анджея Кусьневича. Темою дослідження є образ пам'яті у творчості Кусьневича. Увага зосереджена на феномені пам'яті та аналізі її наративних стратегій.
***Ключові слова**: польсько-українське пограниччя, міжкультурні взаємини, час, пам'ять, нарація.*

The article reveals the unique prose by A. Kusniewich. The subject of the paper is the image of the prose of memory finding examples in Kusniewich's. My scientific research is concentrated on the phenomenon of memory and analyses narrative strategies of memory.
***Keywords**: Polish-Ukrainian Kresy, culture relations, time, narration, memory.*

W artykule omówiono specyfikę prozy Andrzeja Kuśniewicza. Tematem badania jest obraz pamięci w twórczości Kuśniewicza. Uwagę skupiono na fenomenie pamięci oraz analizie jej strategii narracyjnych.
***Słowa kluczowe:** pogranicze polsko-ukraińskie, związki międzykulturowe, czas, pamięć, narracja.*

Стаття є спробою виявлення явищ, характерних для прози Анджея Кусьневича — одного з найоригінальніших творців післявоєнної польської літератури.

Предметом розгляду є поняття пам'яті, її функціонування у прозі Анджея Кусьневича, а також способи використання аналогій та часових паралелей.

На сучасному етапі важливим джерелом інформації про постать Анджея Кусьневича у польській літературі та його вплив для цілісного сприйняття «літератури Кресів» є численні розробки польських науковців. Творчий і життєвий шлях А. Кусьневича, а також його значення для всебічного уявлення про «літературу Кресів» досліджували такі польські дослідники, як Б. Гадачек, З. Бєньковскі, Т. Бурек, Й. Яжембскі, В. Мацьонг, Й. Радомінська, Л. Шаруга. Слід підкреслити, що у середовищі польських вчених, що досліджують «літературу Кресів», ведеться інтенсивна полеміка, що свідчить про неординарність цього явища та відсутність спільної думки щодо цього явища. Прозу пам'яті на прикладі творчості Анджея Кусьневича, Станіслава Вінцеза, Володимира Одоєвського та інших представників пограниччя досліджували такі теоретики літератури, як Міхал Качмарек, Анна Соболевська, Марек Залеські.

Серед українських науковців можна назвати роботи професора Ростислава Радишевського, Оксани Веретюк та прізвища молодих вітчизняних учених — Тетяни Довжок, Олександра Сухомлинова.

Мета цієї наукової студії — привернути увагу до польського письменника А. Кусьневича, що у своїй творчості майстерно і неповторно репрезентував багатокультурний простір Галичини. Аналіз деяких повістей творця має наблизити українському читачеві та сучасним дослідникам-полоністам поняття «кресова література пам'яті» та значення для її розвитку постаті А. Кусьневича.

Насамперед хочемо наголосити, що для письменників польсько-українського пограниччя (Кресів), а серед них і А. Кусьневича, ідеологічною батьківщиною була Польща, тому художні твори та відображена у них реальність має полоноцентричний вимір. В. Мацьонг висловив цікаву думку, що він бачить у творчості А. Кусьневича «відродження епічної туги, яка після смерті Марії Домбровської нікого вже не надихала» [6, с. 26]. А. Кусьневич передає клімат епохи своєї молодості. У доросле життя він робить тільки невеличкі подорожі. З цього приводу Т. Бурек припускав: «Багато речей вказує на те, що в особі Кусьневича добігає краю шляхетна культура» [1, с. 14]. Можна погодитися із цією думкою, оскільки вже немає творців цієї суспільної та культурної формації. А. Кусьневич був одним із останніх. Помер письменник у 1993 р.

Історичний час у галицьких творах письменника постає в емпіричному вимірі й переплітається із його біографією. Автор розповідає про десятиліття, що передує Другій світовій війні. Власне тоді розпочинаються події, описані у творах «Дорога до Коринфу» і «Зони», міжвоєнний період і події Другої світової війни, а також післявоєнний час, репрезентований у «Суміші традицій». Рамки історичного

часу романів письменника є, можливо, також суб'єктивним часом, що залежить від психічних станів героїв-оповідачів. Багато подій відбувається виключно в їхній свідомості. На порядок подій, їхнє розміщення в часі та просторі має вирішальний вплив пам'ять, уява та асоціації.

Кусьневич, створюючи світ, представлений у «галицьких» повістях, користується власною пам'яттю, завдяки якій, меншою чи більшою мірою, набутий досвід з'являється на сторінках його прози. Через вибіркові процеси пам'яті, згадування чи забуття письменник створює пласт нарації. Там, де пережитий досвід чи події безпосередньо невідомі письменникові (а переказані йому кимось іншим, забуваються або письменник їх згадує нечітко), уява доповнює та створює фіктивні образи чи події. Самі ж образи складаються з елементів, які насправді не є автобіографічними фактами. Щоб прозаїк міг їх використати, незалежно від того, чи це власний досвід, фіктивний чи чужий, він повинен скористатися пам'яттю. В такому розумінні створення представленого світу своєї прози письменник творить саме через пам'ять. На такі процеси звернув увагу Юліуш Кляйнер, підкреслюючи, що: «…структура світу, представленого в літературі, відповідає структурі світу, що пам'ятає письменник» [9, с. 63]. Отже можна припустити, що пам'ять письменника є тим самим елементом створення тексту літературного твору. Це також сфера, де правда поєднується з фікцією.

Для прози пам'яті характерним є наратор, що представляє свій або чужий внутрішній світ, свої переживання, стан свідомості чи спогади про побачене. Центральним пунктом зацікавлення такого виду прози є об'єкт пам'яті, незалежно від того, яким із різних типів нараторів він представлений. Як правило, Анджей Кусьневич користується наратором від першої особи: «Ми є — кожен у себе, кожен для себе — нахилені над столами, на які спираємося руками, задивившись в пластичний образ» [3, с. 10].

Але йому властиве також застосування колективного наратора. Цей термін вперше з'являється у Єжи Яжембського [2, с. 243]. Герой із багатьма обличчями — Олєк, Євген, Конрад, розповідаючи про події минулого, постійно перевтілюється. Причому автор це робить, не передаючи думку героя від одного до іншого, а ніби змінюючи особу в тих чи інших реаліях.

У деяких випадках спогади об'єкту пам'яті прозаїк передає у формі нарації від третьої особи, а інколи від другої особи. Предмет пам'яті ніби висувається на перший план перед наратором. Саме у цьому пункті зустрічаються різні типи нараторів. Й. Кордис вважає, що в таких власне моментах «пам'ять, нарація, а також свідомість поєднуються між собою» [8, с. 138].

Вперше поняття «нарація пам'яті» було запропоновано Паулем Рікєром, який дав йому таке визначення: «Це нараційне оформлення артикуляції спогадів у пам'яті даного об'єкту» [10, с. 29]. Французький філософ протиставляє нарацію пам'яті історичним нараціям, вказуючи, що це різні способи представлення минулого. При цьому зауважує, що історичні нарації не позбавлені елемента пам'яті.

Міхал Качмарек вважає, що «категорія пам'яті властива саме письменникам літератури кресів, у творах яких розкривається історія їхньої малої батьківщини, переплетена зі спогадами дитинства» [7, с. 20].

У творах Анджея Кусьневича помітним стає змішання різних фаз часу. Спогади, далекі та близькі, часто з'являються поряд. А про відсутність якоїсь події, чи то з причини неможливості пригадати, чи з іншою невідомою метою, сам автор «Короля Обох Сицилій» говорить таке: «Не є винятком, хоча доказів для цього немає і не може бути, що відсутність якоїсь частинки могла б змінити повністю майбутній хід подій у суспільному чи особистому житті. Ця думка не є такою абсурдною, як здається. Адже важливість та неважливість є відносними» [4, с. 7].

Про поняття часу письменник в «Уроці мертвої мови» висловлюється так: «Час, як відомо, змінює відносини, пропорції, стирає деталі й одночасно деформує цілісність образу чи враження: одні елементи виростають на розмір слона, інші навпаки — робляться маленькими карликами, а навіть зникають. Потрібно перш за все розробити схему і триматися її. Тоді в будь-якому випадку наша версія буде єдино вірною» [5, с. 145].

Автор може виокремлювати різні часові площини та відділяти час нарації від часу подій. Представляючи ситуацію, він говорить наступні фрази: «але це настане тільки за мить», «в цьому часі вона ще жива», «це вже було», «це відбуватиметься докладно цієї години та хвилини». Або: «Наразі муха ще літає, а бурмістр промовляє, заїкаючись та потіючи. Це, що має настати за мить, натане або не настане. Стан підвішеності» [4, с. 12].

Нараційне «тепер» зазвичай окреслює момент, у якому герой-наратор створює свій світ — відтворює події і постаті з минулого, вклю-

чає свою пам'ять та уяву. В «Королі Обох Сицилій» нараційне «тепер» є докладно сформульоване. Зазначимо історичний факт: 28 липня 1914 року почалася І Світова війна. Всі події повісті будуть виходити з моменту, який трапився раніше. Вони з'являються зі спогадів Еміля Р. У плані «тепер» перебуває смерть циганки, відома і доля його середньої сестри: «Випереджаючи час, вже тепер підкреслимо, що у реальному часі, який відбувається тепер (йдеться, звичайно, про кінець липня — початок серпня 1914 року), Детта вже два роки заміжня» [4, с. 19].

Активна пам'ять нараторів Кусьневича (а в «Королі Обох Сицилій» їх кілька — Еміль, автор) має свої внутрішні ритми: повторювання певних мотивів, їх постійна присутність окреслює тип уяви, свідчить про комплекси та образи, які накладаються одне на одне. Пам'ять є записом не тільки зовнішньої реальності, яка поглинається особою за допомогою відчуттів, у самому процесі пізнання підсвідомості, нечітких механізмів, які виявляють темний бік людської природи. У «Королі Обох Сицилій» мотивом вбивства циганки, яке вчиняє Еміль Р., стає кохання до сестри. Це вбивство стає «замінною дією». Але це також результат, а, може, швидше вплив ідей Ніцше, праці якого Еміль читав та якими захоплювався. А у вищому сенсі цей авторський задум становить перший прояв колективного шаленства, яким є війна. Таємниця вбивства циганки у повісті залишиться нерозв'язаною.

Нарація, що розгортається у зворотному напрямі та закінчується подією, з якої розпочалась, створює певне коло, рамку. Автор старається наблизити до читача хід своїх думок за допомогою метафори: «Інакше представляються факти, рівнозначні в часі, також реальні й доконані незворотно, або такі, що перебувають у моменті дії. (…) Їх можна порівняти до водних кругів або феномену ванни, в якій вирує вода, бо відкрили спуск води. (…) Вистачить вкинути камінь у воду. (…) Круги розбігаються широко, щораз ширше. (…) Ці круги не зможе ніхто зупинити. (…) Їх може затримати тільки міцна дамба. Тільки тоді ці кола почнуть повертатися назад» [4, с. 14–15].

Із наростанням поштовхів води-часу до верхівки виру наш горизонт настільки звужується, що залишається тільки один факт, за допомогою якого доходимо до початку відліку часу.

Наприклад, урок танцю Елізабет відбувається в історичній реальності, теперішньому часі, як і більшість подій повісті, — після 1900 року, перед Першою світовою війною. Збройні сутички під Сольферіно відбувалися близько п'ятдесяти років перед цим. Отже, це минуле, яке каже дочці мецената повернутися аж до покоління своїх дідусів. Але це тільки зовнішній момент між минулим та теперішнім, бо їх справжній зв'язок полягає у повному взаємопроникненні. Спробуймо перемістити події збройних сутичок на п'ятдесят чи сто років далі від події уроку танцю, тобто від реальності — ця ситуація нічого не змінить.

Змальовуючи реальний світ, Кусьневич відійшов від традиційних та схематичних способів. Це стосується конструкції часу, простору, постаті героя та його власної, авторської пам'яті, що проявляється в різних ситуаціях по-різному. Саме пам'ять дитинства становить центральний пункт відліку всієї творчості Анджея Кусьневича та є невід'ємною частиною пласту нарації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Burek T. Twarz wroga / T. Burek // Twórczość. — 1964. — № 4. — S. 76–79.

2. Jarzębski J. Andrzej Kuśniewicz — historia Fausta / J. Jarzębski // Powieść jako autokreacja. — Kraków–Wrocław : Wydawnictwo literackie, 1984. — S. 227–274.

3. Kuśniewicz A. Strefy / A. Kuśniewicz. — Warszawa : PIW, 1972. — 276 s.

4. Kuśniewicz A. Król Obojga Sycylii / A. Kuśniewicz. — Łodź : Wiedza i Życie, 1993. — 7 s.

5. Kuśniewicz A. Lekcja martwego języka / A. Kuśniewicz. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1977. — 145 s.

6. Maciąg W. Sterfy naszego losu / W. Maciąg // Nowe książki. — 1971. — № 14. — S. 12–26.

7. Kaczmarek M. Proza pamięci / M. Kaczmarek. — Toruń: WAM, 2009. — 466 s.

8. Kordys J. Pamięć i opowiadanie / J. Kordys. — Kraków : WPAN, 2006. — 138 s.

9. Kleiner J. Rola pamięci / J. Kleiner. — Lublin : WUMCS, 1963. — 348 s.

10. Ricoeur P. Pamięć — zapomninie — historia / P. Ricoeur. — Kraków : WUJ, 1996. — 456 s.